

OLIY O‘QUV YURTI TALABALARIDA MOLYAVIY SAVODXONLIKNI ANIQLASH
ME‘ZONLARI TAXLILI
(Noiqtisodiy yo‘nalishi talabalari misolida)

Asqarov Abrorjon Hayitmirzaevich
Namangan davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi,
Aborjonasqarov86@gmail.com Orsid-0009-0005-8505-3391
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22246013>

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda jahonning yetakchi oliy ta‘lim muassasalari tajribasi hamda ilmiy izlanishlarimiz shuni ko‘rsatdiki, noiqtisodiy yo‘nalish (masalan, muhandislik, tibbiyot yoki ona-tili adabiyot) talabalari uchun moliyaviy savodxonlikni o‘qitishda faqatgina raqamlar va formulalarga asoslangan an‘anaviy yondashuvlar yetarli samara bermaydi. Bunday auditoriya uchun o‘quv jarayonini hayotiy va amaliy ko‘nikmalarga bog‘lash talab etiladi. Ushbu maqola davomida Namangan davlat pedagogika instituti, Qo‘qon davlat pedagogika institutlari, Farg‘ona davlat universiteti va Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetlaridan jami 804 nafar respondent talabalari jalb etilgan holda ularni 9 ta yo‘nalish bo‘yicha so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnomada talabalardagi kognitiv, psixoemosional va stereotiplashtirish mezonlari birma-bir tahlil qilindi.

Аннотация. В настоящем исследовании опыт ведущих мировых высших учебных заведений, а также наши научные исследования показали, что традиционные подходы, основанные только на числах и формулах, недостаточно эффективны в обучении финансовой грамотности студентов неэкономической направленности (например, инженерной, медицинской или литературы на родном языке). Для такой аудитории необходимо связать процесс обучения с жизненными и практическими навыками. В ходе опроса были проанализированы когнитивные, психоэмоциональные и стереотипные критерии у студентов. Тута, Кокандского государственного педагогического института, Ферганского государственного университета и Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека по 9 направлениям. В ходе опроса были проанализированы когнитивные, психоэмоциональные и стереотипные критерии у студентов.

Annotation. In this study, the experience of the world's leading higher education institutions as well as our scientific research showed that traditional approaches based solely on numbers and formulas in teaching financial literacy for students of non-economic orientation (e.g. engineering, medicine or Mother-Language Literature) do not have sufficient results. For such an audience, it is necessary to link the learning process to real-life and practical skills. During this study, a survey was conducted among 804 respondents from Namangan State Pedagogical Institute, Kokand State Pedagogical Institute, Fergana State University, and Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan, covering 9 areas. The questionnaire analyzed cognitive, psychoemotional, and stereotyping criteria in students one by one.

Kirish. Jahonda hozirgi globallashuv sharoitida aholini moliyaviy savodxonligini oshirish va fuqarolarning iqtisodiy madaniyatini shakllantirishning kreativ metodlari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu jarayon davlat, biznes va jamoat tashkilotlarining sa'y-harakatlarini birlashtirgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladigan keng qamrovli muammo hisoblanadi. Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT) hujjatlarida ko'rsatilganidek, moliyaviy savodxonlikka quyidagicha rasmiy ta'rif berilgan: "Moliyaviy savodxonlik – bu shaxsiy moliyaviy farovonlikka erishish uchun asosli moliyaviy qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi xabardorlik, bilim, ko'nikma, qadriyatlar (hayotiy yo'nalishlar) va xulq-atvor kabi elementlarning majmuidir".

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilg‘or xorijiy o‘quv muassasalari va tadqiqot institutlari, moliya tashkilotlaridan yetakchi mutaxassislarni moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishga oid ta‘lim tadbirlariga keng jalb qilish samarali natija berishini alohida ta‘kidlab o‘tganlar. Shuningdek, noiqtisodiy yo‘nalishdagi oliy ta‘lim tashkilotlari talabalari uchun «Moliyaviy savodxonlik» o‘quv kursini fan sifatida joriy etish, ushbu fan doirasida mablag‘larni to‘g‘ri boshqarish, oqilona moliyaviy qarorlar qabul qilish, jumladan moliyaviy instrumentlar bo‘yicha o‘qitish metodologiyasini ishlab chiqish hamda

«Moliyaviy savodxonlik olimpiadalari»ni tashkil etish orqali o‘quv kursining samaradorligini baholash eng ustuvor vazifalardan ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Tahlil va muhokamalar. Ushbu tadqiqotda oliy ta‘lim muassasalari talabalari orasida “Kredit” mavzusi bo‘yicha o‘tkazilgan moliyaviy savodxonlik so‘rovnomasi (1-ilovaga qarang) natijalari to‘g‘ri javoblar ulushi orqali hisoblanib, talabalarning kreditga oid bilimlari, munosabati va qaror qabul qilish xususiyatlaridagi barqaror tendensiyalar aniqlandi.

Birinchi navbatda, kognitiv mezon (cognitive criteria)-kredit tushunchasi, kredit stavkalari va imtiyozli foizlar haqidagi bilimlarni qamrab oldi. O‘rganishlarda 2-, 5- va 6-savollar natijalari tahlil qilinganda, umumiy to‘g‘ri javob ulushi past darajada ekani aniqlandi. Ayniqsa “kredit foizlari” va “imtiyozli kredit foizlari” haqida xabardorlik ko‘rsatkichlarining pasayishi talabalarda moliyaviy terminologiyani bilish bilan birga, moliyaviy mahsulotlarning amaliy mexanizmlarini tushunish yetarlicha shakllanmaganini anglatadi. Demak, kognitiv komponentdagi bo‘shliqlar talabalarning real hayotiy sharoitda to‘g‘ri moliyaviy qaror qabul qilish qobiliyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Ikkinchi yo‘nalish-psixoemosional mezon (psycho-emotional criteria) kredit mavzusiga qiziqish va ta‘limiy muloqotning mavjudligini aks ettirdi. Mazkur mezon 1- va 3-savollar natijalariga tayanilgan holda baholandi: “o‘qituvchi bilan kredit haqida gaplashganlik” hamda “bank kreditlari borligi bilan qiziqish” indikatorlari umumiy hisobda o‘rtacha darajani ko‘rsatdi.

Bu holat talabalarda mavzuga nisbatan muayyan qiziqish va ijtimoiy-ta‘limiy muhitda muloqot imkoni borligini anglatadi. Biroq OTMLar kesimida farq kuzatilib, ayrim guruhlarda (masalan, Namangan DPI) muloqot va qiziqishning nisbatan pastligi moliyaviy masalalarni muhokama qilish madaniyatini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Uchinchi komponent-stereotiplashtirish mezon (stereotyping criteria)-kredit tanlash va foiz stavkalarini qiyoslash kabi qaror nuqtalarida soddalashtirilgan “intuitiv” qoidalar (evristikalar) ta‘sirini baholadi. Bu mezon 4- va 7-savollarga asoslandi. Tahlil natijalari ushbu mezonda to‘g‘ri javob ulushi eng past ekanini ko‘rsatdi. Ayniqsa “oylik 9%” va “yillik 24%” stavkalarini solishtirishga oid savolda to‘g‘ri javoblarning juda kamligi talabalarda foizni davriylikka (oy/yil) keltirib baholash, real qiymat va umumiy to‘lov yukini hisoblash kompetensiyasi zaifligidan dalolat beradi. Bu esa moliyaviy qarorlarda “kattalikni tashqi ko‘rinishga qarab baholash” kabi stereotiplashgan yondashuvlar ustunligini, natijada esa noto‘g‘ri kredit tanlovi va moliyaviy tavakkalchilik ehtimoli ortishini anglatadi.

Xulosa qilib aytganda, jadval ma‘lumotlari talabalarda kredit mavzusiga qiziqish va muayyan muloqot borligini (psixoemosional mezon-o‘rtacha) ko‘rsatsa-da, kredit mahsulotlarining mazmuniy-amaliy bilimlari (kognitiv mezon-past) hamda stavkalarni qiyoslash va qaror qabul qilishdagi hisobiy savodxonlik (stereotiplashtirish mezon-past) yetarli emasligini tasdiqlaydi.

OECD/INFE yondashuviga ko‘ra, moliyaviy savodxonlik bilim (knowledge), munosabat (attitudes) va xulq-atvor, qaror (behaviour) komponentlarining uyg‘unligidan tashkil topadi. Shu bois baholashda faqat ta‘rifiy bilim emas, balki qaror qabul qilishdagi amaliy kompetensiya ham hisobga olinadi [11]. Huston modellarida ham moliyaviy savodxonlik “bilish” bilan birga “qo‘llash” (application) qobiliyatini qamrab olishi ta‘kidlanadi [12]. Lusardi & Mitchell tadqiqotlarida foiz, kompaund foiz kabi bazaviy tushunchalarni tushunish moliyaviy qarorlar sifatini belgilaydigan muhim omil sifatida qaraladi [13]. Qarz (debt) savodxonligi bo‘yicha Lusardi & Tufano ishida esa qarz shartlari va foizlarni to‘g‘ri anglamaslik ortiqcha qarzдорlik xavfini oshirishi ko‘rsatilgan [14]. Shuningdek, qaror qabul qilishdagi evristika va og‘ishlar (biases) (masalan, “foizning davriyligi”ni inobatga olmaslik) Tversky & Kahneman konsepsiyasi bilan izohlanadi, bu holat mazkur ishda “stereotiplashtirish mezoni”ni nazariy jihatdan asoslashga xizmat qiladi [15].

Moliyaviy savodxonlikni baholashda zamonaviy yondashuvlar uni ko‘p komponentli konstruktsiya sifatida talqin qiladi. Moliyaviy (knowledge), munosabat (attitudes) va xulq-atvor (behaviours) komponentlari birgalikda moliyaviy qaror sifatiga ta‘sir qiladi. Bu yondashuv OECD/INFE metodologiyasida ham asosiy mezon sifatida qabul qilingan.

Kognitiv mezon (Cognitive criteria)-sug‘urta bo‘yicha (2-ilovaga qarang) aniq tushuncha va amaliy tartib-qoidalarni bilish (sug‘urtaning imtiyozlari, turlari, tekshirish va murojaat mexanizmi) hisoblanadi. Bu komponent moliyaviy bilimni “inson kapitaliga investitsiya” sifatida tushuntiruvchi nazariyalar bilan ham uyg‘un hisoblanadi.

Psixoemotsional mezon (Psycho-emotional criteria)-sug‘urtaga nisbatan qiziqish, ichki motivatsiya va ijobiy munosabat (masalan, ma’lumot olish istagi, hayotni sug‘urta qilishga tayyorlik) bo‘lib, OECD/INFE yondashuvida “attitudes” moliyaviy qarorda muhim determinant sifatida qaraladi.

Stereotiplashtirish mezon (Stereotyping criteria)-moliyaviy qaror va tasavvurlarning ijtimoiylashuv kanallari (o‘qituvchi bilan muloqot, “ilk ma’lumot manbai”) orqali shakllanishini ko‘rishimiz mumkin. Bu kanallar ko‘pincha tayyor qolip tasavvurlarni mustahkamlaydi. Bizning fikrimizcha, moliyaviy ijtimoiylashuv nazariyasida oila, ta’lim muhiti, tengdoshlar va media moliyaviy bilim-munosabatlarning shakllanishida hal qiluvchi omil sifatida ko‘rsatiladi.

Kognitiv blokda savollar (sug‘urta imtiyozlari, turlari, tekshirish mexanizmi) bo‘yicha natijalar barcha OTMlarda 11–20% atrofida bo‘lib, ilmiy nuqtai nazardan bu quyidagilarni anglatadi. Jumladan, sug‘urta-riskni boshqarishning klassik instrumenti bo‘lib, uning turlari va amal qilish tartibini bilmaslik moliyaviy xavfsizlikni pasaytiradi. Sug‘urta savodxonligi past bo‘lgan aholi segmentlarida “noto‘g‘ri tanlov”, “kam sug‘urtalanish” va riskka tayyorgarlikning yetarli emasligi kuzatilishi haqida empirik dalillar aniqlandi.

Menimcha, sug‘urta bo‘yicha kognitiv komponentni rivojlantirish talabalar moliyaviy savodxonligining “yadro qismi” bo‘lib, u keyingi bosqichlarda moliyaviy qaror, riskni baholash, himoya strategiyasini belgilaydi.

Natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, jadval ma’lumotlarining umumiy tahlili talabalarda sug‘urta mavzusiga nisbatan psixoemotsional tayyorlik nisbatan yuqori, biroq kognitiv bilimlar keskin yetarli emasligini ko‘rsatdi. Xususan, “sug‘urta haqida ma’lumot olish istagi” va “sug‘urta haqida ilk ma’lumot manbai” kabi indikatorlarda to‘g‘ri javoblar ulushi umumiy namunadan yuqori bo‘lib, bu talabalarda mavzuga qiziqish va axborot qabul qilishga tayyorlik mavjudligini anglatadi.

Psixoemotsional ko‘rsatkichlar (ma’lumot olish istagi, hayotni sug‘urta qilishga tayyorlik) ayniqsa Farg‘ona DU, O‘zMU va Qo‘qon DPIda 70% yuqoriligi aniqlandi. Bu holatni ilmiy jihatdan “motivatsion tayyorlik” deb talqin qilish ham mumkin. Biroq, talabada qiziqish bor, demak to‘g‘ri pedagogik intervensiya bilan kognitiv bo‘shliqni tez to‘ldirish mumkin.

“O‘qituvchi bilan sug‘urta haqida gaplashganmisiz?” hamda “ilk ma’lumot”ga oid savollar bo‘yicha natijalar o‘rtacha (52–67%) tashkil qildi. Ilmiy tadqiqotchilardan Amos Tversky, Daniel Kahnemanlarning tadqiqotlarida Moliyaviy bilim va munosabatlar ko‘pincha ijtimoiylashuv agentlari (oilalar, maktab, o‘qituvchi, tengdoshlar, media) orqali shakllanadi, manba sifati va ishonchliligi keyingi qarorlar “qolipi”ni belgilaydi [17]. deb izohlaydilar. Biroq menimcha, stereotiplashtirish kognitiv psixologiyada “mental qisqa yo‘llar (heuristics)” bilan ham bog‘lanadi. Talaba murakkab moliyaviy mahsulotlarni baholashda tayyor shablonlarga tayanadi, bu ba’zan xatolarga olib keladi.

Bizning fikrimizcha, talabalarning sug‘urta mavzusida moliyaviy savodxonligida asosiy muammo kognitiv komponentning yetarli darajada shakllanmagani ekanini ko‘rsatdi. Bu esa sug‘urta kabi risklarni boshqarish instrumentlaridan samarali foydalanish, moliyaviy xavfsizlikni ta’minlash va asosli qaror qabul qilish jarayonlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Sandra J. Huston o‘z tadqiqotlarida moliyaviy savodxonlikni o‘lchashda uning faqat “bilish” qismi emas, balki bilimni amalda qo‘llash va qaror qabul qilish sifatini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlar muhimligi ta’kidlanadi. Moliyaviy bilim-xulq-atvor va qarorlar uchun “kirish resursi” hisoblanib, moliyaviy savodxonlikni bilim va uning qo‘llanishi bilan bog‘lab talqin qiladi, bilim past bo‘lsa, amalda to‘g‘ri qaror chiqishi ehtimoli pasayadi [18]. Menimcha bu sug‘urta shartnomalaridagi terminlar va protseduralar murakkabligi (polis shartlari, istisnolar, da’vo jarayoni) tushunish to‘g‘ri oshiradi. Sharon L. Tennyson esa tadqiqotlarida iste’molchilar sug‘urta terminlari va tushunchalarini yetarli anglamasligi qaror sifatiga salbiy ta’sir qilishini ko‘rsatadi [19]. Oxirgi yillardagi empirik ishlar ham sug‘urta savodxonligi yuqori bo‘lsa, sug‘urta mahsulotlarida ishtirok etish, tanlash ehtimoli oshishini ko‘rsatadi [20].

Bizning fikrimizcha, bu yerda “motivatsiya bor, ammo aniq bilim yetishmaydi” disbalansi ko‘rinadi. Bunday disbalans ta’lim amaliyotida juda muhim signal hisoblanib, interaktiv, keys-asosli metodlar orqali talabalardagi qiziqishni aniq bilim va amaliyotga aylantirish mumkin.

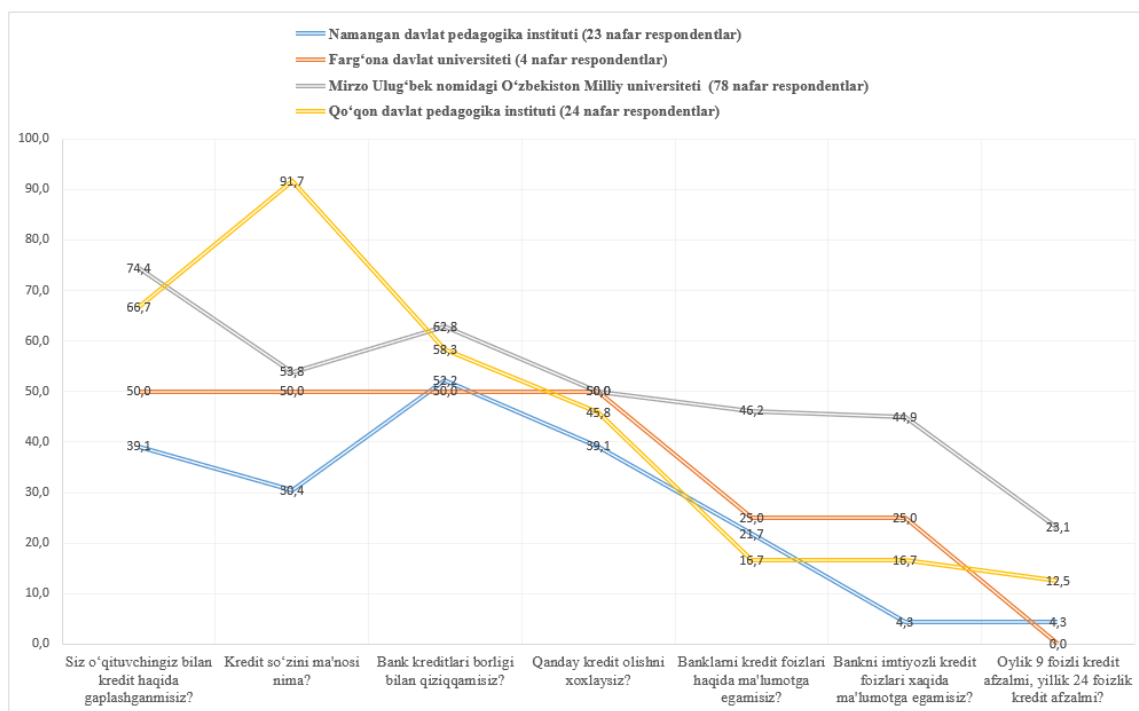
Xulosa. Ta’lim jarayonida kognitiv bilimlarni chuqurlashtirish, psixoemosional qo‘llab-quvvatlash va stereotiplarni kamaytirishga qaratilgan kompleks metodik yondashuvni joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

✓ Ta’lim amaliyotida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan modullarda: (a) kommunal va maishiy xarajatlar bo’yicha amaliy hisob-kitob topshiriqlari, (b) tarif/narx ma’lumotlarini rasmiy manbadan topish va yangilash ko‘nikmalari, (v) kundalik byudjetni rejalashtirish va monitoring qilish instrumentlarini (jadval, chek-list, keys) joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Natijada psixoemotsional tayyorlik kognitiv kompetensiya bilan mustahkamlanib, stereotipik qaror qabul qilish o‘rniga dalilga asoslangan moliyaviy xulq-atvor shakllanishiga xizmat qiladi.

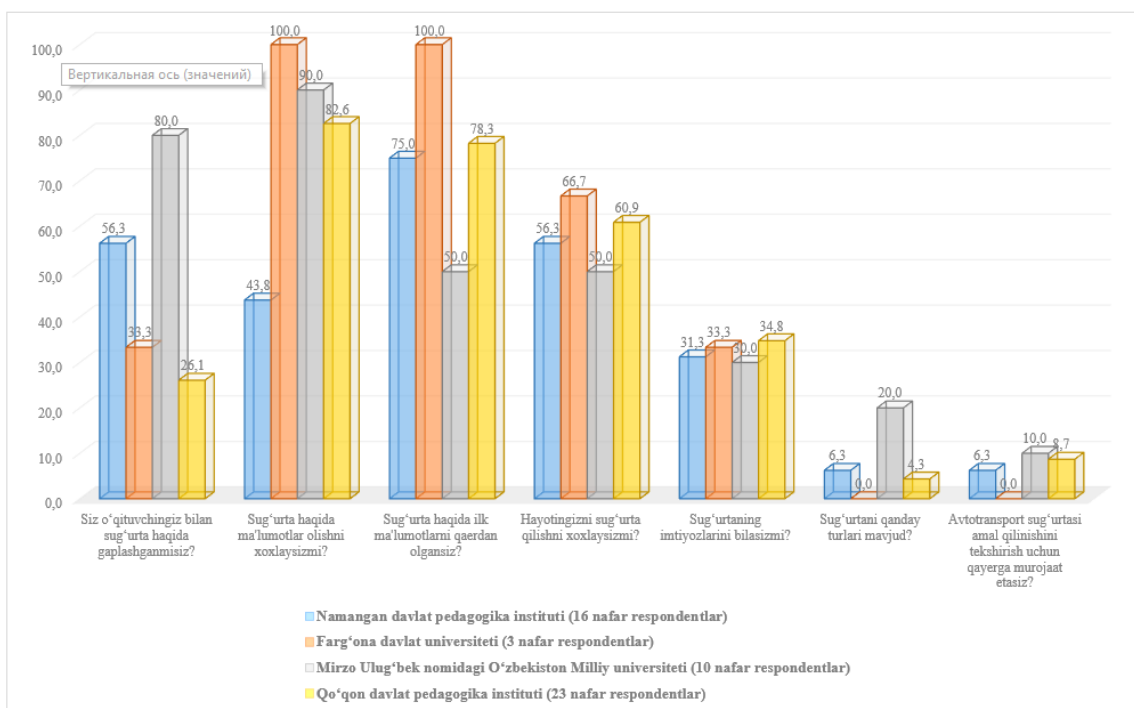
✓ O‘quv dasturiga (1) risk va daromadni hisoblashga qaratilgan amaliy masalalar, (2) investitsiya qarorlari algoritmi (maqsad–muddat–risk–likvidlik–diversifikatsiya) bo’yicha keys-tahlillar, (3) shaxsiy budjet tuzish va xarajatni monitoring qilish bo’yicha treninglar kiritish maqsadga muvofiq. Natijada kognitiv komponent mustahkamlanadi, psixoemosional tayyorlik amaliy ko‘nikmalar bilan qo‘llab-quvvatlanadi va stereotip sarf-odatlarini qisqartirishga xizmat qiladi.

✓ Ta’lim jarayonida sug‘urta bo’yicha qisqa muddatli, ammo maqsadli “insurance literacy” modullarini joriy etish (sug‘urta turlari, polis shartlari, murojaat algoritmlari, avtosug‘urtani tekshirish amaliyoti) hamda interaktiv metodlar asosida psixoemotsional tayyorlikni kognitiv kompetensiyaga aylantirish tavsiya etiladi.

✓ Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish dasturlarida faqat ta’rifiy ma’lumotlar bilan cheklanmasdan, APR/samarali stavka, oylik-yillik stavkani ekvivalentlash, keys-stadi va simulyatsion hisob-kitobli topshiriqlar orqali qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.



2-ilova. Oliy o‘quv yurti talabalarining orasida Kredit mavzusi bo‘yicha o‘tkazilgan so‘rovnomada to‘g‘ri javob natijalari diagrammasi



2-ilova. Oliy o'quv yurti talabalarining orasida Sug'urta mavzusi bo'yicha o'tkazilgan so'rovnoma da to'g'ri javob natijalari diagrammasi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”, Toshkent - 2021. 143, 226, 227-6
2. A.B.Борануков, Экономическая культура и финансовая грамотность населения, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук, Майкоп - 2014
3. N.Umarova “Sharq mutafakkirlarining iqtisodiy ijtimoiylashuv haqidagi qarashlari”, VOLUME 2 | ISSUE 11 | 2021 Scientific Library of Uzbekistan, www.ares.uz 23-24 bet
4. Kurbonova Shaxrinoz “Iqtisodiyotni erkinlashtirish va diversifikatsiyalash sharoitida iqtisodiy tahlilning tutgan o‘rni” Iqtisodiyot va ta'lim / 2024-yil 2-son
5. Hikmat Sobirov, <https://review.uz/uz/post/alisher-navoiy-va-bozor-iqtisodiyoti-masalalari>, "Iqtisodiy sharh" jurnali №7/2023
6. Murod Muxammedov, Samarqand iqtisodiyot servis instituti, “Amir Temur saltanatining iqtisodiy poydevori” (<https://review.uz/oz/post/amir-temur-saltanatining-iqtisodiy-poydevori>), 29.05.2022, <https://review.uz/oz/p8y>
7. Karimov I.A. O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida. – Toshkent: O‘zbekiston, 1995.
8. Повышение финансовой грамотности населения как условие эффективного развития экономики России на примере Республики Башкортостан, https://perm.hse.ru/editorial_publishing/financial_literacy1
9. Влияние уровня финансовой грамотности населения на инвестиционную привлекательность региона https://perm.hse.ru/editorial_publishing/financial_literacy1

10. Е.А.Сушко, Влияние финансовой грамотности населения на развитие экономики региона, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Волгоград-2018

11. <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/financial-education.html>

12. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-financial-literacy-and-wellbeing/article/importance-of-financial-literacy-and-its-impact-on-financial-wellbeing>

13. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5450829/>

14. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-financial-literacy-and-wellbeing/article/importance-of-financial-literacy-and-its-impact-on-financial-wellbeing/A5DBBF9D6F0696E5FD3733241EE28E66>

15. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1083664.pdf>

16. <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1126&context=journalismfac>

17. <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15495781868230.pdf>